

GÖNCZI KATALIN

A KÖZÉPKORI VÁROS A JOGTÖRTÉNET SZEMSZÖGÉBŐL

Gondolatok a középkori városi jog vizsgálatának módszertanához

„Hye hebet sich an das Recht puech nach Ofnerrstat Rechten, Vnd mit helet in etlichen dingen oder stugken Maidpurgerischem rechten, Vnd ist geschriben nach allen ausgesprochen vrtailen vnd nach gueterr löblicher gewonhait, Vnd allermais- ten nach sag hantfestlicherr prieff [...]”¹

A fenti gondolat forrása a XV. század elején feljegyzett Budai Jogkönyv, mely Werbőczy Hármaskönyve mellett a középkori Magyarország jogéletének egyik legfontosabb kútfőjeként tartható számon.² A XIV–XV. században feljegyzett vá- rosi jogkönyvek sorába illeszkedő, korafelnémet nyelven írt forrás jogtörténeti elemzését számos recenzióban, cikkben hiányolták.³ A középkori városi jog né- hány korai, főként művelődéstörténeti munkától eltekintve,⁴ mindmáig feldolgo- zatlan kutatási terület. A Budai Jogkönyv mellett⁵ további városi jogkönyvek vár- nak feldolgozásra, az egyes városjogok átfogó, a városkutatás legújabb eredmé-

-
- 1 Das Ofner Stadtrecht I. (a továbbiakban OS). A Budai Jogkönyv szövegrészei Mollay Károly 1959-ben megjelent Das Ofner Stadtrecht című kritikai szövegkiadásából származnak. Pontos könyvészeti adata: Das Ofner Stadtrecht. Szerk.: Mollay, Karl. Bp., 1959.
 - 2 [A Budai Jogkönyv] „Tartalmát tekintve hazai városi jogkönyveink közül a legterjedelmesebb. A míg amazok többnyire hézagosak, a városi életnek csak egy-egy jelenségére terjeszkednek ki; addig a budai jogkönyv a legterjedelmesebb, a városi élettel jóval behatóbban foglalkozó s ezáltal eléggé meg nem becsülhető kútfő.” *Davori Relkovic Neda*: Buda város jogkönyve. Bp., 1905. 25. p.
 - 3 *Munzel, Dielinde*: Ofner Stadtrechtsbuch. In: Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte. Szerk.: Erler, Adalbert et al. 3. köt. Berlin, 1984. 1184–86 hasáb. *Lentze, Hans*: Karl Mollay. Das Ofner Stadtrecht. In: Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung (a továbbiakban ZRG GA), 77. (1960) 447–448. p. (Recenzió). Hasonló gondolatok a hazai irodalomban: *Kállai B. István*: A római jog fejlődéstörténetéhez. A római jog középkori továbbélésének lehetőségeiről a Budai Jogkönyv alapján. In: *Bolgár Elek emlékkönyv*. Szerk.: Horváth Pál et. al. Bp., 1983. 111–116. p.
 - 4 *Király János*: Pozsony város joga a középkorban. Bp., 1894.; *Davori Relkovic Neda*: Buda város jogkönyve. Bp., 1905.
 - 5 A Budai Jogkönyv egyes aspektusainak jogi vizsgálatára l. *Gönczi Katalin*: Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel von Ofen. Frankfurt/M., előreláthatólag 1996.

nyeire reflektáló vizsgálata, a jogkönyvek jogforrási kapcsolatainak értékelése még a jelenkori kutatások előtt álló feladat.

I. A város értelmezésének tudománytörténeti és módszertani vetületei

A középkori város mint vizsgálati tárgy méltatlanul is a jogtörténeti vizsgálatok perifériájára szorult, s középkori városaink jogélete ma is történelmünk egyik fehér foltjaként tartható számon.⁶ A városjog kutatásánál csekély számú feldolgozásra nyúlhatunk vissza, melyek nagyrészt a XIX. században, a történeti–jogi iskola égisze alatt íródtak. E művek tudománytörténeti jelentősége vitathatatlan,⁷ vizsgálati módszerükre tekintettel azonban csak bizonyos fenntartásokkal használhatók. A középkori város jogrendjének értelmezésénél ugyanis a XIX. századi jogtudomány pandektajogi–magánjogi rendszerét vették alapul, s tárgyakat az egyes jogintézmények jogdogmatikai ismertetése képezte.⁸ A városi jog zárt rendszerének megalkotására törekedtek, s ennek megfelelően jogágak szerint rendszerezték a középkori városi normákat. Ez a módszer a történeti–jogi iskola jogpozitivizmusra való leszállásának⁹ pregnáns példaként tartható számon.

A hiányzó módszertani alapokkal is magyarázható, hogy a középkori magyar városi jog a jogi feljegyzések viszonylag bő forrásanyaga,¹⁰ s levéltári előtanulmányok¹¹ ellenére is a mai jogtörténeti kutatások perifériájára szorult, s a középkori

-
- 6 *Zlinszky János*: Werbőczy jogforrástana. In: *Jogtudományi Közlöny*, 48. (1993) 10. sz. 374–376. p.
 - 7 Ebben a tekintetben különösen *Wenzel Gusztáv* munkásságát emelnénk ki: Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. In: *Értekezések a társadalomtudományok köréből*. Szerk.: Frankói Vilmos. 4. (1878) 2. sz. *Uő*: A XV. századi tárnoki jog. In: *Értekezések a társadalomtudományok köréből*. Szerk.: Frankói Vilmos. 5. (1880) 3–52. p.
 - 8 Példaként említenénk a városjog feldolgozása szempontjából máig is egyik legfontosabb műnek számító munkát *Király János* tollából (Pozsony város joga a középkorban. Bp., 1894.), illetve egy átfogó városjogi művet: *Steeger, Johann von*: Darstellung der Rechte und rechtlichen Gewohnheiten der königlichen freyen Städte in Ungarn. Wien, 1834.
 - 9 *Kaufmann, Ekkehard*: Rechtspositivismus. In: *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*. Szerk.: Erlen, Adalbert et al. 5. köt. Berlin, 1990. 321–335. hasáb.
 - 10 Nyomtatásban megjelent a selmeci, körmöci, zsolnai jogkönyv Ilpo Tapani Piirainen kiadásában: *Das Stadtrechtbuch von Sillein*. Berlin/New York, 1972; *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz*. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Oulu, 1986. *Das Stadt- und Bergrecht von Kremnica/Kremnitz*. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Heidelberg, 1983.

város ismertetése egyes jogintézmények egyoldalú kiemelésére szorítkozott. A jogtörténeti áttekintésekben,¹² de egyedi tanulmányokban¹³ is kizárólagos szerep jutott például a polgárság rendi jogállásának.¹⁴ Ezenkívül a városok igazgatástörténeti szempontok alapján, a nemesi vármegye s a falu mellett a feudális állam helyi szerveként nyertek említést.¹⁵ Ez a nézet is azonban előrelépést jelentett a korábbi jogtörténeti felfogásokkal szemben, ahol „A kormányzás vidéki intézményei” cím alatt kizárólag a vármegye ismertetésére tértek ki.¹⁶ A középkori város ilyen jellegű értelmezése eredményezte a város fogalmi leszűkülését, s ezzel magyarázható, hogy a mai jogi közéletben a középkori várost a helyi igazgatás előzményeként értelmezik, s vizsgálatát többnyire az igazgatástörténet tárgyaként tartják számon.

A város jogrendjének pandektajogi–magánjogi szemlélete, illetve egy-egy intézményének egyoldalú kiemelése a jelenség történelmi környezetéből való kiszakítását is eredményezi. Ezáltal a középkori város elvonatkoztatott, a történelem egy pillanatában kivetített képét kapjuk, pedig a történeti módszer alkalmazásával célunk a jelenségek fejlődésükben való megragadása lenne. A forrásfeldolgozások során kívánatos lenne tehát a középkori város fejlődési dinamikáját is szem előtt tartó, a város belső ismérveire koncentráló nézőpont kialakítása. A középkori város történeti jelentőségét kiemelő, ún. *funkcióorientált* vizsgálati szempont alkalmazásával a középkor városáról adekvátabb képet kaphatnánk.¹⁷ Mivel a jogi jelen-

-
- 11 *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged, 1931. *Uő*: Bártfa város levéltára. Szeged, 1910.
 - 12 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946. (a továbbiakban *Eckhart*, 1946.) 71–75. p.
 - 13 *Iványi Béla*: A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. In: Statisztikai Közlemények, 84. (1936) 1. sz.
 - 14 Az érdeklőség kedvéért jegyezzük meg, hogy a fent említett megközelítési mód a marxista történetírás újraértelmezésében továbbélt, így a középkori város egyik vizsgálati aspektusát a feudalizmus meghatározó osztályai mellett az „egyéb osztályok és rétegek” kategóriájába tartozó városi polgárság jogállása adta. *Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet. 2. kiad. Bp., 1981. 97–100. p.
 - 15 Uo. 129–130. p.
 - 16 *Eckhart*, 1946. 120–134. p.
 - 17 A funkcióorientált nézőpontra példaképpen a középkori városnak a mai európai településstruktúrát meghatározó szerepére utalnánk: Az ún. *city belt*, a mai Európa éjszakai fényeiből kirajzolódó fénysáv egyben a középkori kereskedelmi útvonalak mentén keletkezett városok fekvését is jelzi: a flamand kereskedelem egykori központjait köti össze a lombard kereskedővárosokkal.

ségek értelmezésénél a társadalmi fejlődési vonulatok figyelembevétele elengedhetetlen, a modern jogtörténeti vizsgálatoknál szükség van *történetiszociológiai* szempontok alkalmazására, azaz a jogtörténet szociológiai megalapozottságára.¹⁸

A középkori magyar városfejlődés jogtörténeti vizsgálata során elengedhetetlen továbbá egy olyan szemléletmód kialakítása, mely a hazai történelmi jelenségeket összeurópai fejlődési folyamatokban értelmezi.¹⁹ A középkori történelem adekvát megragadása különösképp igényli ezt a fajta megközelítési módot, hiszen a jelenségek nem szakíthatók ki összeurópai fejlődési ívükből, s a kutatás tárgya sem szorítható a nemzetállamok határai által megvont keretek közé.²⁰ Példaként utalnánk a Champagne-i vásárookra, melyek csak a flamand posztókereskedelemmel összefüggésben vizsgálhatók, s Strassburg városának középkori fejlődését is meglehetősen nehéz lenne a mai nemzetállami keretek között megragadni. A középkori város jogi aspektusainak értelmezése során ezenkívül *összehasonlító* módszerek alkalmazására is szükség van.

Mivel a város elemzésére minden tudományág sajátos fogalmi apparátust, megközelítési módot fejlesztett ki, a középkori város és forrásainak jogtörténeti elemzésénél bizonyos *interdiszciplinális* összhang megteremtése szükséges.²¹ A jogtörténeti kutatások középpontjában a jelenségek jogi–hatalmi viszonyai állnak, míg más diszciplínák a középkori várost városkeletkeztető tényezők vagy a városias lét ismérvein keresztül igyekeztek megragadni. A város viszonylagos ismérveinek szintetizálásán túllépve a jogfejlődés ívének felvázolására kell a jogtörténeti vizsgálatok során koncentrálni. A város definíciók által való megragadása előző korok kísérleteként értelmezhető; ebben az értelemben utalnánk Csizmadia Andor írására, aki a város jogtörténeti definíciójának megfogalmazására tett kísérletet.²² A városi ismérveken alapuló megismerési folyamat egyoldalúságára Wilhelm Ebel, a II. világháború utáni német jogtörténet egyik meghatározó személyisége már 1958-

18 Ebben a tekintetben elsősorban Otto Brunner munkásságát emelnénk ki. Az 1960-as években kezdődött megújulási folyamat következtében a „Sozialgeschichte” a mai német jogtörténet-tudomány egyik meghatározó tényezőjévé vált.

19 A jogtörténet európaiságára l. legújabban Reiner Schulze és Reinhard Zimmermann munkáit.

20 Ezekre a módszertani kérdésekre l. Zimmermann, Reinhard: Das römisch–kanonische ius commune als Grundlage europäischer Rechtseinheit. In: Juristische Zeitschrift, 47. (1992) 1. sz. 8–20. p.

21 A város globális megközelítésére l. Ladányi Erzsébet: Irányzatok, kérdésfeltevések a középkor városának kutatásában. In: Perlekedő évszázadok. Szerk.: Horn Ildikó. Bp., 1993. 101–123. p.

22 Csizmadia Andor: Magyar városi jog. Kolozsvár, 1941. 3–4. p.

ban rámutatott.²³ Egy településtípust olyan formai ismérvekkel, mint a népesség-szám, területének nagysága vagy a forrásokban használt terminológia csak másodlagos módon jellemezhetünk.

A város jogtörténeti vizsgálata, a fent említett kutatási feladatok megvalósítása tehát differenciáltabb látásmódot s a forrásanyag szélesebb körű kiaknázását biztosító, árnyaltabb elméleti háttérrel igényel, s mindez új kutatási módszerek alkalmazásával lehetséges. A kutatások új s gazdagabb eszköztárát az előző korok fogalmi apparátusának felhasználása mellett a modern európai történetírás legújabb eredményeire reflektáló összehasonlítási alap képezheti. Alábbiakban a városkutatás jogtörténeti–történetiszociológiai eredményeinek, s modern vizsgálati szempontjainak ismertetésével a forrásfeldolgozáshoz szükséges elméleti háttér árnyalására törekszünk.

II. A középkori város a társadalmi mobilitás tükrében

A középkori város, melynek gyökerei Nyugat-Európában a frank korra nyúlnak vissza, s kiteljesedett formáját a virágzó és a késői középkor határán²⁴ érte el, a középkori társadalmi fejlődés egyik legjelentősebb hajtóerejeként tartható számon. Amennyiben a jelzett korszak társadalomfejlődését, mint az az európai jogtörténeti irodalom egyik legújabb munkájában szerepel, a társadalmi mobilitás szűrőjén keresztül vizsgáljuk,²⁵ akkor az alábbi megállapításokat tehetjük. Míg a korai középkorra az antik világ mobilitása utáni mozdulatlanság jellemző, a XI–XII. század Európájában általános nyugtalanság vette kezdetét. A középkor korai szakaszában egy-egy csapat távolsági kereskedőn kívül csak az uralkodók voltak úton kísérőtükkel. Ennek a mobilitásnak alapjául az a tény szolgált, hogy a korai királyi udvarnak nem volt állandó központja, így a jövedelmek felélése céljából udvarházzal udvarházra költözött.²⁶ A korai középkori társadalom többi tagja viszont majorjában, házas-telkes birtokán élt s gazdálkodott, s a világ elégedett mozdulatlanságban létezett. A XI–XII. század fordulóján ezzel szemben a társadalomban jelent-

23 *Ebel, Wilhelm*: Der Bürgercid als Geltungsgrund und Gestaltungsprinzip des deutschen mittelalterlichen Stadtrechts. Weimar, 1958. (a továbbiakban *Ebel*, 1958.) 2–3. p.

24 Mint minden periodizáció, a fenti kategóriák is vita tárgyát képezhetik; a fenti korszakoláshoz az európai történetírásban általában elfogadott tagolás szolgált alapul. *Mitteis, Heinrich – Lieberich, Heinz*: Deutsche Rechtsgeschichte. 19. kiad. München, 1992. 9–10. p.

25 *Hattenhauer, Hans*: Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg, 1992. 208. p.

26 *Mitteis, H. – Lieberich, H.*: i. m. 71. p. és 188. p.

kező általános nyugtalanság széles körű mobilitást hívott életre: zarándokok, eretnekek, kereskedők, diákok, keresztes lovagok és telepések rótták Európa útjait.²⁷ Erről az általános nyugtalanságról tanúskodnak a korszak kiemelkedő köztörténeti eseményei is: az investitúraharc és a keresztes háborúk. Mindez a társadalom számos területét és rétegét érintő megújuláshoz vezetett. Ebben a korban jelenik meg először a személy mint individuum, mint arról kiemelkedő művészeti alkotások is tanúskodnak, de az archaikus kultúrákra jellemző személyi kötelékek lazulása is ebben a korban kezdődött el. Az európai középkori város ennek a társadalmi mobilitásnak intézményesült formájaként jelenik meg, s nyugat-európai kiteljesedését a XII. századi megújulás korára tehetjük. A társadalmi mobilitással összefüggésben a városok fejlődését illetően első helyen érdemel említést a kereskedelem által közvetített migráció is.²⁸ Ennek következményeként a kereskedelem egy helyre koncentrálódása, s a kereskedők letelepedése vezetett a város kialakulása során a jogi–hatalmi intézmények létrejöttéhez. Funkcionalitásában tehát a város a középkor társadalmi megújulása során létrejött s azáltal feltételezett közösségi formaként értelmezhető.

Rövid kitérőként utalnánk a megújulás másik szervezeti formájára, a középkori egyetemre, míg a keresztesek s a zarándokok mobilitása nem vezetett társadalmi intézmények kialakulásához. Ez a két szervezeti forma egymást is feltételezte, az egyetemek a városokban jöttek létre, s az európai jelentőségű városok felvirágzásában az egyetemek alapítása is jelentős szerepet játszott.²⁹

III. A város a középkori hatalmi–jogi viszonyok tükrében

A modern városelméletekben a középkori város történeti–jogszociológiai értelmezése Max Weber városokról vallott nézetrendszerére épül, mely a jogtörténeti vizsgálatoknál általános elméleti alapul s módszertani útmutatóként szolgálhat. Max Weber munkásságát, mely a szociológia s a nemzetgazdaságtan megalapozását jelentette, de vallásszociológiai, politikatudományi s tudományelméleti munkássága is egyetemes jelentőségű, hosszú ideig kizárólag a társadalomtudományok elméleti diszciplínái alkalmazták. Nézetrendszerét a történettudományok képvi-

27 *Hattenhauer, H.*: i. m. 208. p.

28 *Migration in der Feudalgesellschaft.* Szerk.: Jaritz, Gerhard – Müller, Albert. Frankfurt/New York, 1988.

29 *A középkori egyetemek keletkezéséhez I. Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte.* Szerk.: Helmut Coing. I. köt. 41–49. p.

selői fenntartással kezelték, s a tudományág egyediesítő, ún. „idiográf” módszerével összegegyeztetetlennek tartották. Ennek értelmében a jogtörténettudomány is elzárkózott a Max Weber-i mű befogadásától, annak ellenére, hogy tanulmányai alapján elsősorban a jogász szakma mondhatná magáénak, s kezdeti tudományos munkássága még hozzá jogtörténeti irányultságú volt.³⁰ A Max Weber-i mű jogtörténeti jelentőségére először a frankfurti jogtörténész, Gerhard Dilcher mutatott rá.³¹ Érdekességgéppen jegyezzük meg, hogy Dilcher Webert korai jogtörténeti írásai alapján „a történeti–jogi iskola egyik legutolsó tanítványának” tekintette.³²

Max Weber városra vonatkozó téziszrendszere hatalomszociológiájának szerves alkotóelemét képezi, s egyetemes jelentőségű, posztumusz művének egyik fejezetében jelent meg.³³ A szerző városszociológiájában szintetizálta a XX. század eleji városra vonatkozó felfogásokat, s beillesztette saját társadalomképébe. A városok vizsgálatánál is a megismerési folyamat sajátos módszerét alkalmazta; elvonatoztatva a „tények káoszától”, a jelenségek általános jellemzőire épülő gondolati sémákat, úgynevezett ideáltípusokat alkotott.³⁴ A jelenségek ideáltípusokban való megragadásával ugyanis az *egyedi* összefüggések felismerése is lehetővé vált. Weber városszociológiájában szocioökonómikus jegyek s fejlődési kategóriák alapján a város három típusát különböztette meg: az arisztokratikus központú antik várost, az uralom szempontjából jelentős orientális várost, s a polgárság domináns szerepét tükröző középkori–okcidentális várost.³⁵ A városok jellemző vonásait ezen várostípusok egymástól való elhatárolódásában értelmezte, így a középkori európai város ismertetőjegyei is a többi várostípustól való elhatárolásban nyertek megfogalmazást.³⁶

30 Heidelbergi és berlini jogi tanulmányai után 1889-ben promoveál a kereskedelmi társaság történetéből Levin Goldschmidtnél, a német kereskedelmi jog akkor egyik legmeghatározóbb személyiségénél. 1891-ben a berlini jogi fakultáson habilitál a római agrártörténet közjogi és magánjogi aspektusaiból.

31 *Dilcher, Gerhard: Die Entstehung der lombardischen Stadtkommune.* Aalen, 1967. Városelméleti cikkeinek összefoglalására I. Dorf und Stadt, Bauer und Bürger. Köln/Graz, előreláthatólag 1996.

32 *Dilcher, Gerhard: Typenbildung und Strukturgeschichte. Die Bedeutung des Max Weber'schen Ansatzes für eine rechtshistorische Methodik. A Frankfurter Egyetemen (Graduier tenkolleg für Rechtsgeschichte) 1992. január 29-én tartott előadás kézirat.*

33 *Weber, Max: Wirtschaft und Gesellschaft.* 5. átdolg. kiad. Tübingen, 1976. 727–814. p.

34 Az ideáltípus ismeretelméleti összefüggéseire I. *Weber, M.: i. m. I 30. p.*

35 Uo. 727–741. p.

36 Uo. 741–757. p.

A középkori okcidentális várost, mely a Max Weber-i nézetrendszerben korporatív politikai, gazdasági és társadalmi egységként értelmezhető, más korok és más földrészek városától elsősorban a városi szabadság különbözteti meg. A város társadalmi fejlődésben játszott kiemelkedő szerepét abban jelölte meg Weber, hogy a város intézményes keretet biztosított a szolgai állapotból való felemelkedéshez s a szabad státusz eléréséhez a társadalom széles rétegei számára.³⁷

A középkori város elsődleges ismérve továbbá a városi közösség, a kommuna, melynek formálódása a városurassággal szembeni harcban jól nyomon követhető. Erre a tényre vezethető vissza, hogy a földesúri városok lakóinak alapvető érdeke fűződött a beköltözés szabadságának kiszélesítéséhez, mert a város ura alattvalói felett gyakorolt jogát egy vegyes jogállású városlakói réteg körében egyre nehezebben tudta érvényesíteni. A szabad jogállású kereskedők, kézművesek beköltözése az egykori alattvalói településeken belül a hatalmi viszonyok differenciálódását eredményezte, s a város urától a városlakók idővel megszerezhették az alattvalók felett gyakorolt hatalmi jogosítványokat. A megváltott–megharcolt városi szabadság, az ily módon kovácsolódott városi közösség, az együttélést átható közösségi szellem, valamint az ennek következtében kialakult önálló bírói fórum és a részben autonóm jog különbözteti meg a középkori várost a városok antik és orientális típusától.³⁸

A középkori város ideáltípusának absztrahált jellemzői a további városszociológiai kutatások meghatározó elemeit képezték, s a mai napig kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Max Weber középkori városának ideáltípusa a városlakók s a polgárság aktivitására irányította a tudományos publikum figyelmét, ebben az értelemben a városi jogosultságok tartalmát s terjedelmét a városi szabadság, valamint a polgárság politikai aktivitásának függvényében értelmezhetjük. Ezzel kapcsolatban merül fel a kérdés, hogy az uralkodó által biztosított szabadságok hogyan befolyásolták a polgárközösség alakulását. Tekinthetők-e a fentiek ismeretében a „felülről” garantált telepe szabadságok, melyek különösen a közép-kelet-európai városfejlődésben bírtak meghatározó jelentőséggel, megharcolt városi szabadságnak? A magyar földesúri városok belső hatalmi viszonyainak vizsgálatát is újabb árnyalattal egészíthetjük ki.

A Max Weber-i szintetizáló–absztraháló tézisek azonban nem szakíthatók ki a XX. század eleji tudományos nézetrendszerből, s az akkori társadalomfelfogások tükrében értelmezhetők.³⁹ Az ideáltípus modellje a korabeli történeti módszerekre

37 Uo. 742. p.

38 Uo.

adott válaszként kezelendő. A Max Weber-i elmélet kritikájaként fogalmazta meg például Berman, amerikai jogszociológus, hogy a város fejlődése ideáltípusokon keresztül nem ragadható meg, a város pedig politikai, gazdasági, társadalmi intézmények organikus fejlődéseként értelmezendő.⁴⁰

A középkori város képe a Max Weber-i ismérvekre alapozva társadalomtörténeti, jogszociológiai–jogtörténeti tényezők kiemelésével tovább finomítható. A középkori város történeti jelentőségét vizsgálhatjuk az egyén és a közösség relációjában, valamint a középkori hatalmi viszonyok tükrében. Történetiszociológiai vizsgálati szempontok alapján a következő kérdéskomplexumot fogalmazhatjuk meg: Hogyan értelmezhető a város belső szervezete az egyetemes hatalmi struktúrák tükrében? Hogyan fejlődött a városi közösség, mint a középkor hierarchikus társadalmának atipikus együttélési formája? Milyen szerepet játszott a középkori város a modern társadalmak kialakulásában?

A városi közösség értelmezésénél kiindulópontul Otto v. Gierke, századfordulón élt jogtudós⁴¹ a jogtudományt, a jogpolitikát s a jogtörténetet máig jelentős mértékben meghatározó nézeteit választottuk. Tézisei a jogtörténet germanista irányzatának hatása s a történeti–jogi iskola égisze alatt nyertek megfogalmazást, s ennek megfelelően a *német* társadalomfejlődést állfították a vizsgálat középpontjába.⁴² A társadalomfejlődés íveire vonatkozó megállapításai azonban egyetemes érvénnyel bírnak, így az európai város belső szervezeti sajátosságainak elemzéséhez is hasznos háttéranyagot szolgáltatnak.

Gierke nézetrendszerében a társadalmi fejlődés két szervezőelv kölcsönhatásával jellemezhető:⁴³ a közösségi *szövetkezés* és a hierarchikus *uralom* elvének megfelelő összhangjaként. A társadalomszerveződésnek ez a két domináns elve az

39 Vö. *Sombart, Werner*: Der moderne Kapitalismus. 5. kiad. München/Leipzig, 1922. Különös tekintettel 1. köt. 9. feje.: Zur Theorie der Städtebildung és 10. feje.: Die Entstehung der mittelalterlichen Stadt.

40 *Berman, Harold J.*: Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge, Massachusetts / London, England, 1983. 399–403. p.

41 Munkásságának rövid áttekintését l. *Kleinheyer, Gerd – Schröder, Jan*: Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten. 3. átdolg. és bőv. kiad. Heidelberg, 1989. 96–101. p. ill. *Dilcher, Gerhard*: Otto v. Gierke. In: Juristen. Szerk.: Stolleis, Michael. München, 1995. 232–234. p.

42 *Gierke, Otto v.*: Das deutsche Genossenschaftsrecht. 4. köt. Berlin, 1913. (Utánnyomás: Graz, 1954).

43 *Blickle, Peter*: Otto Gierke als Referenz? Rechtswissenschaft und Geschichtswissenschaft auf der Suche nach dem Alten Europa. In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte, 1995. 245–263. p.

együttélés legkisebb sejtjeiben, a családi kapcsolatokon belül is megfigyelhető, de a társadalom nagyobb szervezeti egységeinek hatalmi struktúráját is ez a két elv határozza meg. Ennek megfelelően a városi közösség, az egyház, valamint az állam is a szövetkezés és az uralom elvének dialektikus kölcsönhatására épül. A fenti elvek dualizmusa jelenik meg az egyén és a közösség egyéb relációiban is, így a történelem különböző szakaszaiban a társadalmi alapintézményeket gierkei értelemben ennek a két elvnek arányos együtt- és kölcsönhatásában értelmezhetjük. Ezzel a módszerrel arra a következtetésre juthatunk, hogy a törzsi–nemzetségi viszonyok felbomlásával az együttélés közösségi–szövetségi elve megszűnt domináns szervező elv lenni, s a középkor korai szakaszában elvétve, csak egyes intézményekben jutott kifejezésre. Példaként említhetnénk a faluközösségi földhasználati viszonyokat.⁴⁴ Az együttélés közösségi jellege a középkor társadalmában nagyrészt háttérbe szorult, s újból a modern polgári társadalmak megjelenése során nyert teret. Az archaikus hatalmi struktúrák után az együttélés közösségi elve egy új alapokon szerveződő társadalom együttélési viszonyaiban fogalmazódott ismételtelen meg, s ez a folyamat az európai középkori városok szervezetén belül ment végbe. A középkori város új típusú, a városlakók szövetkezésén alapuló szervezetével kiemelkedett a középkori társadalom hierarchikus uralmi viszonyaiból.

A városi közösség esetében azonban szövetkezésről inkább szimbolikus értelemben beszélhetünk, s a városi közösségi forma létrejötténél elsősorban az egymásra utaltságot kell kiemelnünk. Ilyenfajta szövetkezésen alapuló közösségi létre utalnak a magyar városfejlődés korai szakaszát visszatükröző hospesprivilegiumok,⁴⁵ melyek fordulatai, mint az *inter eos* megjelölés is, a mellérendelt szerveződési elvet vetíti elé.⁴⁶ A korai városprivilegiumokban rögzítést nyert normák és kiváltságok címzettje a hospesek, illetve a városlakók *közössége* volt. A városi szerveződés közösségi elve tetelesen is nyomon követhető a privilegiumi rendelkezésekben; vegyük például IV. Béla 1244-ben a pesti hospesek számára kibocsátott kiváltságlevelét.⁴⁷ A privilegium rendelkezései több vonatkozásban is közös ese-

44 Horváth Pál: A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai. Bp., 1960.

45 Áttagó ismertetésüket I. Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest Múltjából, 14. (1961) 58–73. p.

46 A magyar városi privilegiumok rendelkezésein túl ez a formula Európa szerte nyomon követhető, utalásként a prágai németek jogállását rögzítő kiváltságlevelél egy szakasza: „Qui pacem inter eos fregerit, x talenta principii solvat, qui reus est.” In: Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren. Szerk: Röbller, Emil Franz. Prag, 1845 (Utánnyomás: Aalen, 1963).

47 Monumenta Diplomatica Civitatis Budapestiensis. Budapest történetének okleveles emlékei. Szerk.: Csánky Dezső et. al. (a továbbiakban Mon. Bp.) I. köt. (1148–1301). Bp., 1936.

lekvési területet vázolnak fel. A privilégiumban biztosított előjogok egy részének címzettje a közösség egésze, s mivel e jogosítványok közösségi életformát feltételeztek, kizárólag közösségben voltak gyakorolhatók. A hospesek közösségére mint személyösszességre vonatkozott például a közösség vezetőjének,⁴⁸ illetve lelkészének⁴⁹ választását célzó szabadság vagy az ország nagyjainak beszállásolása (descensus) alóli mentesség.⁵⁰ A közösségi lét a privilégiumi rendelkezésekben az egyesekre vonatkozó szabályokban is kifejezésre jutott, utalnánk itt a városi ingatlanok forgalmára vagy a városi terhek közös viselésére vonatkozó rendelkezésekre.⁵¹

A forráselemzés során a gierkei fogalomrendszerrel a középkori város hatalmi viszonyai mellett a város fejlődésének, az együttélés közösségi formájának számos további aspektusát emelhetjük ki. Ebben az értelemben a városlakók közösségét az együttélés zárt formájával jellemezhetjük. Ez a zártság a fallal körülvev város (*civitas murata*) esetében konkrét jelentéstartalommal bír: területi elhatárolódást jelentett.⁵² Az erődített város területét a környező vidék településeitől az eredetileg védelmi jelleggel épített városfal különítette el. A városi közösség zárt jellege azonban a középkor hierarchikus hatalmi viszonyaitól való elhatárolódásként is értelmezhető, mivel a városlakók közösségi léte a középkori társadalmat elsődlegesen meghatározó földesúr–jobbágy viszonytól jelentősen különbözött. A zárt közösséget eredményező szimbolikus jellegű szövetkezés a városfejlődés későbbi szakaszaiban is megfigyelhető: a városlakók közössége elkülönült jogi státuszuk megőrzése érdekében a környező, nemesi–paraszti világgal szemben befelé fordult, s ennek eredményeként az akaratképzés sajátos intézményrendszere alakult ki.

A városlakók közösségi léte a polgárság városfalakon belüli politikai viszonyaiban az egyenlőséget alapozta meg, mely gazdasági erőviszonyoktól függetle-

41 42. p.

48 Mon. Bp. I. köt. 42. p.: „Item ipsi maiorem ville eligant quem volent et nobis electum presentent, qui omnes causas eorum mundanas debeat iudicare.”

49 Uo.: „Item habeant liberam electionem plebani, cum eorum ecclesia vacaverit, [...]”.

50 Uo.: 41. p.: „Item nullus principum nostrorum violentum descensum facere possit super eos, nec aliquid contra eorum recipere voluntatem, sed descendens justo pretio sibi necessaria debeat comparare.”

51 Uo.: „Item nullus hospes ex ipsis possessiones suas vel domos vendere valeat alicui extraneo, nisi in eadem villa volenti a modo habitare.”

52 Werbőczy a fallal való körülkerítést a város lényegi elemeként fogalmazta meg. Werbőczy, Tripartitum, III. rész 8. cím 1 §: „Est autem civitas: domorum & vicorum pluritas, maeniis & praesidiis circumcincta necessariis, ad bene honesteque vivendum privilegiata.”

nül érvényesült. A középkori város belső hatalmi struktúrájában a modern társadalmak egyik alapvető jellemzője figyelhető meg: a polgári jogegyenlőség egyes vetületei jelennek meg a városlakók közötti hatalmi viszonyokban.⁵³ A polgárközösség tehát városi létre szövetkezett egyének összességéként értelmezhető, akik a polgárságba való felvétellel, illetve betelepődéssel polgártársaik jogaiiban részesednek és osztják az együttélésel járó kötelességeiket.⁵⁴

Jogosultságok és kötelességek tekintetében a középkori város polgárainak városfalakon belüli mellérendeltségi viszonya és a polgári társadalmakra jellemző, liberális alapokon nyugvó jogi–politikai egyenlőség közé azonban nem tehető egyenlőségjel. A középkori város társadalmi struktúráját, így például a céhek belső tagozódását vagy a városi igazgatás belső viszonyait vizsgálva nem hagyhatók figyelmen kívül a hierarchikus-uralmi tényezők. A városi társadalom hierarchikus tagozódásánál példaképpen utalnék a középkori város igazgatására specializálódott patriciuscsaládok elkülönülésére, melyet Max Weber nyomán honorációrrétegnek nevezhetünk. A városi honorációrréteg a polgárságon belül zárt csoportot alkotott s elkülönülése a hivatalviselők szabad választásának jogára vezethető vissza. A választott városi hivatalokat ugyanis idővel egyes városi patriciusnemzetségek gazdasági függetlenségükből eredő hatalmuk birtokában monopolizálták, s ez egy elkülönült társadalmi csoport létrejöttéhez vezetett. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy a városi belső hatalmi struktúrában a mellérendeltségi viszonyok mellett hierarchikus vonások jelentek meg s a városi hivatalok betöltése a hatalmi-uralmi viszonyok érvényrejutásának kedvezett. A magyar városfejlődésben a polgárságon belül ez a fajta elkülönülés Kubinyi Andrásnak a budai tanácstagi helyeket betöltő, vezető patriciuscsaládokra vonatkozó kutatásai alapján jól nyomon követhető.⁵⁵

Összességében véve azonban a középkori város közösségén belül már megfigyelhetők az együttélés modern értelemben vett demokratikus jegyei. Mindezt a

53 *Ennen, Edith*: Die europäische Stadt des Mittelalters. 4. jav. kiad. Göttingen, 1987. 15–30. p.

54 A városi terhek közös viselésére példaképpen I. OS 13: „Ein yetzlicherr, der mit in wonen wil, der soll auch mit in leiden vbel Vnd guet, Auch sol err mit In peZallen helffen alle steurr vnd losung.”

55 *Weber, M.*: i. m. 743. p.

Kubinyi András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. In: Levéltári Közlemények, 42. (1971) 2. sz. 203–265. p. *Uő*: Soziale Stellung und Familienverbindungen des deutschen Patriziats von Ofen in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts. In: Archiv für Sippenforschung, 36. (1970) 446–451. p.

városlakók zárt formák közötti közösségi léte hívta életre, melyet Gierke tézisei alapján szövetkezésen alapuló szerveződési formával jellemezhetünk.

IV. A középkori város a modern társadalmak alkotmányos fejlődésének tükrében

A város belső hatalmi viszonyaiban egy társadalmi–politikai egység meghatározott alkotmányos rendje vetül elő, melyet a közösség vezetőinek választása, a városi hivatalok betöltésének a rendje juttat elsősorban kifejezésre. A fenti gondolatsorhoz kapcsolódva merül fel a kérdés, hogy hogyan értelmezhető a középkori város hatalmi struktúrája, alkotmányos rendje a modern alkotmányos berendezkedések tükrében.

Wilhelm Ebel a városnak a modern társadalmak létrejöttében játszott szerepét az alábbi immár klasszikussá vált gondolattal érzékeltette: A középkori város a XIX. századi alkotmányos felfogások tükrében miniatűr államként jellemezhető, azaz a város „a modern értelemben vett államiság melegháza”, mely kis méretekben a modern jogállamot vetíti elő.⁵⁶ A város belső szervezetében megtalálhatók a modern államra jellemző funkciók és hatáskörök; a városok belső hatalmi struktúrájának vizsgálatánál ebben az értelemben beszélhetünk bírói szervezetről, a jogalkotás meghatározott rendjéről, jogilag megalapozott igazgatásról és rendészetről, az életviszonyok minden területét szabályozó objektív statutárius normarendszerről s a városlakók, illetve a polgárok városi normákból eredő szubjektív jogairól és kötelezettségeiről. Ez az intézményrendszer képezi alapjában véve a modern államszervezet magját. A városok eltérő fejlődéséből következően viszont ezek az intézmények kifejlett formában csak a XV–XVI. századi európai nagyvárosok tekintetében figyelhetők meg, kialakulásuk folyamata azonban a városiasodás korábbi szakaszában is nyomon követhető. Ennek a fejlődésnek az eredményeként tartható számon, hogy az archaikus társadalmakra jellemző eljárési formák és intézmények visszaszorultak, s helyükbe modern értelemben vett együttélési formák léptek. A városfejlődés különböző stádiumaiban tehát a modern társadalmak alkotmányos intézményeinek fokozatos kialakulása figyelhető meg.

Példaképpen utalnánk a közösségi akarat hordozóit érintő normarendszerre, mely a városjogok szabályai között elsőként fogalmazódott meg, azonban a városi jog fejlődésének további szakaszaiban is meghatározó jelentőséggel bírt. Ilyen sza-

56 Ebel, 1958. 1. p.

bályként értelmezhetjük a középkori magyar városok legkorábbi forrásaiban a városi bíró tisztségére vonatkozó rendelkezéseket,⁵⁷ illetve a bíróválasztás további királyi megerősítését.⁵⁸ Ezek az „alkotmányos” szabályok a városjogok feljegyzése során különösen cizellált formában rögzültek,⁵⁹ s a normák jellegük s a városi jogban betöltött szerepük alapján egy demokratikus jogrend alapvető szabályaiként is értelmezhetők. A bíró választása, hivatali működése s hivataláról való leköszönése, mint arról a Budai Jogkönyvből meggyőződhetünk, a város alkotmányos rendjének alapvető jogintézményeit képezték. A budai jogban a bíróválasztás esetleges „többsfordulós” eljárás szabályai egy demokratikus választási törvény tükrében is értelmezhetővé válnak.⁶⁰ Nemcsak a Jogkönyv egyes cikkelyei, de a forrás felépítése is a későbbi alkotmányos alaptörvények szerkezetét vetíti elénk: A város igazgatásának szervezeti modellje alkotja a tudatosan megkomponált jogkönyv városi normákat tartalmazó első nagy egységét.⁶¹ A modern alkotmányos berendezkedés normatív ismérveinek a középkori város hatalmi struktúrájában való előrevetülését ezenkívül számos más intézmény vizsgálata során is megállapíthatjuk; példaképpen említenénk a városlakók jogállását, a polgári státusszal járó jogok és kötelezettségek katalógusát, illetve a kereskedők iparűzésének normatív feltételeit.

V. A középkori város jogtörténeti vizsgálatának modern ismérvei

A középkori város jogtörténeti elemzésénél alkalmazható legújabb módszertani aspektusokra Gerhard Dilcher mutatott rá egy konkrét várostörténeti jelenség értelmezése során. A lombard városok függetlenségi törekvéseinek vizsgálata kapcsán,⁶² visszanyúlva a Max Weber-i városszociológiai koncepcióra alkotta meg a

57 Fügedi E.: i. m. 58–73. p.

58 Példaként utalnánk IV. László 1276-os privilégiumára, melyben megerősítette a budaiak bíróválasztási jogát. Mon. Bp. I. köt. 158. p.: „[...] ut non cogantur recipere aliquem iudicem per nos datum, sed ex electione sua libera assumant in villicum, quem volunt.”

59 Példaként I. OS 32.

60 OS 32: „[...] ob das geschech, do got vor sey, das sy auf den selbigen tag nicht aintrechtigkait machen wurden, also das ain tail wurd stummen auf ainen man, der ander tail auf ain anderen man, der zwair sol kainer richter werden, sunder man sol dy erwellung schieben vnd verziehen vntz auf den anderen tag, ob sy ainmuettiglich der zwair ain haben wolten, sunst sullen sy den dritten ainträchtiglich zu einem Richterr kiesien [...]”.

61 OS 20–64.

62 Dilcher, Gerhard: Die Entstehung der lombardischen Stadtkommune. Aalen, 1967.

középkori város jogtörténeti elemzésénél általában alkalmazható, a város komplexitását s belső lényegi ismérveit szem előtt tartó új vizsgálati módszerrel.⁶³

A dilcheri vizsgálati szempontok elsősorban két tudománytörténeti forrásra vezethetők vissza, szociológiailag és jogtörténetileg megalapozottak. *Szociológiai* elemeit a Max Weber-i nézetrendszerből eredően a középkori–okcidentális város típusjegyei alkotják.⁶⁴ A városkonceptió másik pillérét az az új *jogtörténeti* szemléletmód adja, mely elsősorban Wilhelm Ebel nevével fémjelvezhető.⁶⁵ A középkori város elemzéséhez, a város sajátos jogrendjének és alkotmányos életének megragadásához Dilcher az alábbi négy ismertetőjegyet emelte ki: városi béke, városi szabadság, városjog s a polgárság közösségi életvitelén alapuló alkotmányos rend. Ezek az alábbiakban ismertetésre kerülő ismérvek a városnak eddig kevésbé vizsgált jellemzőire irányítják a figyelmet.

A város a középkori társadalomban az első és egyedüli zárt, magánharcoltól mentes egység, így a *városi béke*, a középkori városi élet alapvető kategóriája a városnak egyik lényegi elemét állítja a vizsgálat középpontjába. A város ugyanis kívül állt a különböző megtorlási nemek, a vérbosszú és az erőszakos önhatalom körén, s békéje a város urának védelme alatt állt. Ez a békeállapot a korabeli forrásokban is megfogalmazást nyert, mint arra a XII. századi városi jogforrásokban előforduló *pax urbana* kifejezés is utal.⁶⁶

Ez a békeállapot a Német Birodalom városaira vonatkoztatva a városok és a tartományok viszonyában is összehasonlítási alapot jelenthet, mert, míg a *városi béke* helytől, időtől, tárgyi és személyi körét tekintve függetlenül érvényesült, a *tartományokban* a magánharc tilalma a hatalom megtestesítőjének személyéhez kötődött, s nem terjedt ki a nemesi különjogokra, illetve a privilégiumokra.⁶⁷ Az

63 *Dilcher, Gerhard*: Rechtshistorische Aspekte des Stadtbegriffs. In: Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Szerk.: Jankuhn, Herbert – Schlesinger, Walter – Steuer, Heiko. Göttingen, 1973. (a továbbiakban *Dilcher*, 1973.) 12–32. p.

64 *Weber, M.*: i. m. 727–814. p.

65 *Ebel*, 1958. *Uő*: Die Willkür. Eine Studie zu den Denkformen des älteren deutschen Rechts. Göttingen, 1953. *Uő*: Über die Rechtsschöpferische Leistung des mittelalterlichen deutschen Bürgertums. In: Vorträge und Forschungen, 11. köt.: Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa. Szerk.: Mayer, Theodor. Stuttgart, 1966. (a továbbiakban *Ebel*, 1966.) 241–258. p.

66 *Keutgen, Friedrich*: Urkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte. Berlin 1901. (Utánnomás: Aalen, 1965) 93. p.

67 *Angelmeier, Heinz*: Königtum und Landfriede im deutschen Spätmittelalter. München, 1966. 11–26. p.

előbbieken idézett Wilhelm Ebel-i gondolathoz kapcsolódva megállapíthatjuk, hogy a városi béke intézménye magában hordozta a modern társadalmak államközi békéjének egyes vonásait.

A béke tartós megőrzése az együttélés új intézményeit hívta életre, s ezzel együtt közös feladatok keletkeztek a településen belül. A magyar fejlődésben a városi béke különösen ebben a tekintetben vizsgálható, hiszen a magánharc s annak korlátozása a magyar városok árpádkori fejlődésében a nemesség különleges státuszából eredően kevésbé volt meghatározó. Az együttélésből adódó közös feladatoknak kell tehát a magyar városfejlődést illetően kiemelt figyelmet szentelnünk. A városok kezdeti fejlődését döntő módon befolyásoló közös feladatként értelmezhetjük a városok fallal való körülvételét, mely ténylegesen is a városnak és környékének zavartalanságát, békéjének megőrzését szolgálta. Egyéb védelmi feladatok mellett a települési egységen belüli együttélés megszervezése is közösen megoldandó feladatok elé állította a város formálódó közösségét. A magyar várostörténetben a fenti ismérv alapján értelmezhetjük továbbá a tatárjárás utáni városfejlődés megélnkülését s az erődített városok kiemelkedő szerepét: a városfal építése és fenntartása közösséget formáló tényezőként jelentkezett.

A dilcheri koncepció második ismérve, a *városi szabadság* két vonatkozásban is jelentőséggel bír. A városi szabadság egyik értelmében a szerző a város és polgárainak jogállására utalt, melyből a középkori jogrend értelmében városonként különböző alkotmányos státuszra következtethetünk. Másrészt a városi szabadság a polgárok jelentős részének szolgai állapotból felemelkedett, szabad státuszát is jelenti, s ebben a kontextusban bír különös jelentőséggel a „városi levegő szabaddá tesz” (Stadtluft macht frei) mondat. Ez alatt azt az eltérő hosszúságú, de relatív rövid idő alatt lezajló státuszbeli változást értjük, melynek következtében a földesúr elvesztette szolgája, illetve jobbágya feletti jogát, s a felszabadult egyént nem vetette ismét erőszakkal hatalma alá.

A városi szabadság azonban nem azonos értelmű a modern szabadságfogalommal, mivel a városlakók jogállásuk szerint különböztek. A polgárság differenciált jogállása Frankfurt városának igazgatásában pontosan nyomon követhető: a tanács három elkülönült padjában helyet foglaló tanácstagok a polgárság három különböző rétegeből kerültek ki, mely egyben a városi társadalom tagolódását is tükrözte.⁶⁸ A városi szabadság mint kritérium ezenkívül a városlakók jogállásának mércéjeként is alkalmazható. Ennek kapcsán utalnánk a budai halászsok különleges

68 *Dilcher, Gerhard: Zum Bürgerbegriff im späteren Mittelalter. Versuch einer Typologie am Beispiel von Frankfurt am Main. In: Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter. Szerk.: Fleckstein, Josef – Stackmann, Karl. Göttingen, 1970. 59–105. p.*

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggként a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókéét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.

jogállására, akik ugyan városlakók voltak, de foglalkozásukból kifolyólag a királyi szolgálatában álltak, királyi kondicionáriusok voltak.⁶⁹ Ez a problémakör veti fel továbbá a városban házzal bíró nemesek státuszának kérdését is.

A városi szabadság értelmezése kapcsán azonban megállapítható, hogy a középkori európai nagyvárosok polgársága összességében véve a XII. századtól kezdve tulajdonviszonyaik, öröklési jogviszonyaik, szolgáltatásaik s jogállásuk alapján egy sajátos társadalmi rendet alkotott, mely az alárendeltségi viszonyon nyugvó szolgai státusztól jelentősen különbözött. A polgárság kialakulásában meghatározó szerepet játszottak a szabad jogállású kereskedők. A formálódó városokba való beköltözésük és politikai aktivitásuk jelentős mértékben hozzájárult egy egyenrangú, polgári réteg kialakulásához.

A kereskedői rétegen kívül a középkor társadalmi palettáján más különleges, nem szolgai jogállású csoportokkal is találkozhatunk, akiknek jelenléte a települések jogi értelemben vett felemelkedését, a polgárság szabad jogállását eredményezte. Az Alpok déli fennsíkain élő állattenyésztő csoportok és az erdőirtások által keletkezett települések szabadsága, valamint a közép-kelet-európai régióban a hospesszabadságok is a polgári jogállás csíráit hordozták magukban. Ezen szabad jogállású csoportok új színfoltot jelentettek a hatalmi viszonyok differenciálódásának folyamatában.

A középkori város fejlődése egy sajátos jogrendszer keletkezését eredményezte, melynek normarendszerét a város saját keretein belül, önmaga hozta létre. Ebben az értelemben nevesítette Dilcher a középkori város értelmezésének harmadik lényegi kategóriájaként a *városjogot*. Míg azonban a korábbi irodalomban a városjog jogágak szerinti zárt, statikus rendszerének megalkotására törekedtek, a városjog modern tipizálására s értelmezésére a mai jogtörténet új megközelítési módot alkalmazott. A dilcheri koncepcióban a városjogot a város alkotmányos rendjét felölelő, illetve a polgárság együttélésére vonatkozó belső szabályok alkotják. A városjog tehát jogi struktúrák összessége, mely elsősorban a modern magánjog és büntetőjog, illetve azok eljárásjogi normáinak felel meg.

A város fejlődése során a normák differenciálódása a jogszabályok normacsoportonkénti elkülönüléséhez vezetett. Míg a városi jog korai szakaszában a különböző természetű szabályok egymástól elválaszthatatlanok, s szorosan összekapcsolódnak, a későközépkor végén egymástól jól elkülöníthető normacsoportok megjelenése figyelhető meg a nyugati városok történetében. Ennek eredményeként ma-

69 *Kubinyi András*: Die Anfänge des städtischen Handwerks in Ungarn. In: La formation et le développement des métiers au Moyen Age (VI^e-XIV^e siècles). Szerk.: Gerevics László et al. Bp., 1977. 143. p.

gánjogi és büntetőjogi, anyagi és alaki normák mellett az igazgatásrendészeti jog, az igazgatási jog s attól elkülönülő belső és külső alkotmányos szabályok megjelenése figyelhető meg. A normák differenciálódása a jogi feljegyzéseken belül is jól nyomon követhető; a Budai Jogkönyv normarendszere, de a Jogkönyv felépítése is ennek a differenciálódási folyamatnak egy köztes fázisát tükrözi. A Jogkönyvben jól megkülönböztethető módon elkülönültek egyes normacsoportok, így az emberölésre, rablásra, lopásra s egyéb büntetendő cselekményekre vonatkozó szakaszok egy helyen nyertek rögzítést.⁷⁰ Ezzel szemben vegyesen találunk magánjogi s igazgatásrendészeti normákat az ún. dogmatikai részen belül.

A szűkített értelemben vett városjog anyaga azonban nem fogja át a városi jogforrások teljes normarendszerét, a városjog ebben az értelemben tehát nem azonos a források jogi vonatkozású szabályaival. A szűkebb értelemben vett városjogi normákat el kell határolni a források városi hivatalokra vonatkozó, adminisztratív szabályaitól, a privilégiumok városi szabadságra vonatkozó rendelkezéseitől, valamint a magisztrátus városi béke megőrzésére kiadott rendeleteitől. A városjog tehát az öngazgatás, a bíráskodás folytán érvényesített klasszikus jogi normák összességként értelmezhető.

A középkori város modelljét Dilcher nyomán egy sajátos *alkotmányos renddel* is jellemezhetjük, mely a városlakók közösségi életvitelét jelenti, s a városfalakon belül szolidaritás alapján nyugvó együttélési formában jelenik meg. A városi közösség helyhez kötött együttélési forma, ez különbözteti meg a városi polgárok közösségét a szintén közösségi alapon szerveződő kereskedőgildáktól. A városi közösségi lét korporatív elemeken alapuló, sajátos intézményrendszert hozott létre, ez az intézményesedés jelenik meg az összetartozás kultuszában is. Ebben a vonatkozásban értelmezhetjük a városi védőszentek kultuszát, mely a Rajna menti kereskedővárosokban különös jelentőséggel bírt. Példaként utalnánk Köln városában az Ursula-kultuszra.

A középkori jogkönyvek elemzése céljából a továbbiakban a dilcheri városkoncepció ismérveiből a városi jogot emeljük ki, s a jogtörténettudomány elméleti eredményeinek ismertetésével a városi jogforrások adekvát megragadásához szükséges elméleti háttérrel igyekszünk bővíteni.

70 OS 255-278.

VI. A városi jog eredete és érvényesülési köre

A német jogtörténetben a városi jog értelmezésére eltérő nézetrendszerek láttak napvilágot, a különböző megközelítési módok kiindulópontja azonban azonos: a városi jog lényegi megragadásánál annak eredetére s érvényesülésének okaira keresték a választ. Ennek megfelelően az alábbiakban ismertetésre kerülő, a modern német jogtörténettudományban a városi jog kutatását elméletileg megalapozó tézisek a városi jog értelmezésének egy közös irányát alkotják.

A középkori városi jogot elsősorban a kereskedők szokásjogából kifejlődött joganyagként értelmezte Hans Planitz, a kölni majd a bécsi egyetem jogtörténeti intézetének professzora utolsó pályaszakaszán a 40-es évek végén, az 50-es évek elején.⁷¹ Városjogi elméletében különös hangsúlyt kapott a vásári jog, s ennek megfelelően a városi jog alakításában a kereskedők szerepe, melyet a középkori város keletkezéstörténetével és alkotmányos szervezetének klasszikus elméletével indokolt. Tézisei általános alkotmánytörténeti, jogtörténeti, társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti és várostopográfiai kutatások metszéspontjaként értelmezhetők. A Planitz-i nézetek alapján a Rajna menti városok középkori jogát, de e városok alkotmányos életének alakulását is kereskedőtelepekre (vicus, wik) vezethetjük vissza.⁷² A wik a Karoling-kor utazó távolsági kereskedőinek telepeként tartható számon, mely több szempontból is a középkori város előzményének tekinthető.

A kereskedők meghatározó szerepét az *alkotmányos* fejlődés tekintetében Planitz a polgárközösség létrejötténél emelte ki, mivel a középkori város a nyugati püspöki városok esetében a kereskedők és a kezdetben szolgai státuszú kézművesek szövetségéből (coniuratio) jött létre. A városi autonómia ebben az értelemben a tartományúri (püspöki) hatalom kiterjesztése ellen szövetkezett polgárság megharcolt, közös jogállásaként értelmezhető. A wik meghatározó jellegét *településtudományi* érveken kívül *szervezetszociológiailag* Planitz azzal indokolta, hogy a kereskedőgilda a polgárközösség szervezetének előzményeként értelmezhető.⁷³ A gildán belüli béke, az önálló bírászkodás s a kereskedői jog városi viszonyok közötti megfelelője a városi béke, a városi autonóm igazságszolgáltatás és a városi jog.

A Karoling-kori privilégiumok által megalapozott kereskedői jogot (ius mercatorum) tarthatjuk Planitz-i értelemben a középkori városi jog előzményének. A kiváltságlevelekben az uralkodó különleges jogállást biztosított a kereskedőknek.

71 Planitz, Hans: Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen. 5. kiad. Graz/Köln, 1980. (a továbbiakban Planitz, 1980.) 332–336. p.

72 Uo. 35–81. p.

73 Planitz, Hans: Die deutsche Stadtgemeinde. In: ZRG GA, 64. (1944) 1–85. p.

A kereskedők az uralkodó védelme alatt álltak, élvezték a szabad kereskedés kiváltságát, vámmentességgel rendelkeztek s katonáskodásra sem voltak kötelezhetőek. A privilégiumok rögzítették az ügyleteknél használatos fizetőeszköz nemét. Az uralkodók ezzel a rendelkezéssel, valamint a súly- és mértékrendszer egységesítésével is a jogbiztonság szavatolására törekedtek. Mindezt a kereskedők rendszeres szolgáltatásokkal tartoztak, az uralkodó hatalma alatt álltak, így hagyatékuk is a királyra szállt.

A kereskedői kiváltságok városi jogot meghatározó szerepe különösen két síkon figyelhető meg: a tulajdon- és birtokviszonyok, illetve a peres eljárás viszonylatában. A kereskedői birtokviszonyokat illetően megállapítható, hogy a kereskedők rendszerint királyi birtokokon telepedtek le, s ingatlanuk felett szabadon rendelkezhetek. A városi ingatlanok szabad forgalmának elővetülése figyelhető meg ebben a kereskedői szabadságban, mely a városfejlődés korai szakaszában már rögzítést nyert. Példaként Planitz Köln, Freiburg és Soest kereskedővárosokra, azok korai jogforrásaira utalt.⁷⁴ A peres eljárást illetően a bizonyítási eljárásban megfigyelhető egyszerűsödés is a kereskedői privilégiumokra vezethető vissza; az utazó kereskedők mentesültek ugyanis az istenítélet, illetve a bajvívás kötelezettségétől, mivel eskütársakat ismeretlen vidéken csak nehézséggel tudtak volna állítani. Ez a szabadság is szerves részét képezte a XII–XIII. századi városi jognak.

A városi jog keletkezésének Planitz-i magyarázata vita tárgyát képezheti,⁷⁵ a magyar városjogok kialakulásának vizsgálatánál egyes aspektusai viszont igen jól alkalmazhatók. A kereskedelem a magyar városfejlődés korai szakaszában nem bír meghatározó jelentőséggel, a korai kereskedőtelepek, utalnánk itt a muzulmán kereskedők lerakataira,⁷⁶ nem gyakoroltak befolyást a városok jogéletére. A magyar fejlődést illetően tehát a kereskedői jogszokások hatása a városi jognak egy későbbi szakaszában vizsgálható.

A magyar városok esetében viszont a telepések a nyugati városok kereskedőihez hasonló jogállással bírtak, az uralkodó védelme alatt állottak, s különleges jogállásukat, így a kezdetektől fogva gyakorolt bíróválasztás, vámmentesség jogát privilégiumlevél garantálta.⁷⁷ Ezek a telepesszabadságok tekinthetők a magyar városi jog

74 *Planitz*, 1980. 333–334.

75 *Steinbach, Franz*: Hans Planitz. Die deutsche Stadt im Mittelalter. In: ZRG GA, 72. (1955) 294–299. p. (Recenzió); *Kroeschell, Karl*: Edith Emmen. Die Frühgeschichte der europäischen Stadt. In: ZRG GA, 72. (1955) 305–312. p. (Recenzió).

76 *Balic, Smail*: Der Islam im mittelalterlichen Ungarn. In: Südost-Forschungen. Szerk.: Bernath, Mathias 23. (1964) 19–35. p.

előzményének;⁷⁸ a magyar városi jogok kialakulásának értelmezésére a Planitz-i magyarázat tehát ezzel az áttétellel alkalmazható.

A kereskedői jog szerepe a városi jog kialakulásában Planitz után is a német jogtörténeti kutatások középpontjában állt. A kereskedők egyrészt a városi jog érvényesülésében játszottak meghatározó szerepet, másrészt a városi jog újszerű vonásai is a kereskedői mentalitásra vezethetők vissza, állapította meg Wilhelm Ebel kiemelkedő jelentőségű jogtörténeti írásaiban.⁷⁹ A kereskedők vezetésével jött létre a *coniuratio*, az esküvel megpecsételt polgárszövetség, s ez alapozta meg a jogi normák érvényesülését. A *coniuratio* megalakulásánál ugyanis tagjai esküvel pecsételték meg az összetartozást, s később a közösségi szabályokra tett fogadalommal újították meg esküjüket, mely egyben a jogrend megújítását is eredményezte (*conjuratio-elmélet*).⁸⁰

Wilhelm Ebel városi jogra vonatkozó téziseinek másik vezérfonalát a városi jog újszerűsége adja. Ezen a ponton a kereskedők a városi jog radikálisan új normarendszerének kialakításában játszott jogalkotó szerepét, valamint a nemzetközi *lex mercatoriat* kell kiemelnünk. Ebel a városi jogot olyan sajátos jognak tartotta, mely a szokásból és a közösség megegyezéséből fejlődött ki, s lényegét tekintve a racionalitás, a mobilitás és a gazdaságosság elvével jellemezhető.⁸¹ Ebel továbbá az archaikus jogi gondolkodásból egy racionális jogfelfogásba való áttöréssel jellemezte a városi jogot, s indoklásában a társadalmi mobilitást vette alapul. A nemzetközi kereskedelem megkövetelte mobilitás ugyanis hagyományok kötelékétől mentes, új jogi gondolkodást hív életre, mely a középkori jogrendben mobil jog keletkezését eredményezi. Ez a fajta mobilitás motiválta a városi jog normarendszerének alakulása során például azokat a törekvéseket, hogy a kereskedők adásvételi, pénztartozási jogvitáit ne a magánbosszú (*Fehde*) vagy a bírósági párbaj döntse el.

A városi jog újszerűsége, mint a fenti példa is mutatja, elsősorban a városi kereskedelem jogában figyelhető meg, s a középkori jog megújulása is erre a jogterületre vezethető vissza. A kereskedelem jogából eredő radikálisan új vonásként tarthatjuk számon az egyenlőség elvét, vagy az ügyletek megkötésénél, a fizetések teljesí-

77 *Fügedi E.*: i. m. 17–107. p.

78 *Petrovics István*: A korai magyar várostejlődés és az idegen jog. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I. köt. Bp.–Szeged, 1993. 265–266. p.

79 I. 65. jegyzetet.

80 A *coniuratio* jogforrási jelentőségét l. alább a statútumoknál.

81 *Ebel*, 1966. 241–258. p.

tésénél érvényre jutó gyorsaság elvét. A városi jog erre a fajta racionalizálódásra élethelyzeteket tükröző normákkal reagált, mivel az archaikus jogi gondolkodás nem lért meg az árucserre jogával. A jog képződésének mobilitásával, s a jognak a felmerülő élethelyzetekre történő gyors reakcióival is a középkori jogrendben először a városi jog területén találkozunk. Ebben a tekintetben a tulajdonátruházásnál, az örökbefogadásnál, de elsősorban az eljárásjogi viszonyokban figyelhető meg a városi jogon belül a jogtechnikai racionalizálódás és az ökonomikus jogi gondolkodás. A kereskedői jogvitáknál az eljárás gyors elintézése ugyanis alapvető követelmény volt. Ennek a folyamatnak az eredménye, hogy enyhült az eljárási formakényszer, a szimbolikus, kultikus jellegű cselekmények jelentősége csökkent, s új bizonyítási eszközök jelentek meg. Az ügyleti tanúk bizonyítóereje nőtt, s az oklevelek kiállítására rendszeresített kereskedelmi könyvnek is idővel bizonyító erő tulajdonítottak.⁸²

A kereskedők jogfejlesztése nemcsak a meglévő jogintézményt töltötte meg új tartalommal, de új jogintézményeket, önálló ügyleteket is életre hívott. Ilyen új jogintézményként nevesíthetjük a vásári vételt. A vásári vételnél rendszerint ismeretlen volt az eladó személye, s felelősségét az eladott áruért lehetetlen volt érvényesíteni. Ebben az esetben a lopott dolog vevője tisztító esküvel mentesülhetett a lopás gyanúja alól, s ez az eskü annyira erős védelmet jelentett, hogy a dolog tulajdonosa is csak a vételár megfizetése ellenében juthatott a dolog birtokába.

VII. A városi jog és a tartományi/országos jog problematikája

A városi jog eredetének vizsgálatánál felmerül a kérdés, hogy milyen kapcsolat állt fenn a város normarendszere s a városi jog érvényesülési körén kívül, a jogélelet meghatározó közönséges, tartományi/országos jog között. Közismert, hogy a város nem határolható el egyértelműen társadalmi, gazdasági környezetétől, s ettől izoláltan a városi jog sem értelmezhető.

A történeti–jogi iskola által inspirált nézetekben erre a kérdésre azt a választ találjuk, hogy a városi jog nem más, mint az azt körülvevő közönséges jog továbbfejlesztett változata (fortentwickeltes Landrecht).⁸³ Ezzel a nézettel találkozunk a

82 A budai jogban I. OS 376: „Man schol der kauff leut pucher, so sÿ klagen nach gelt schult, dÿ sÿ haben geschriben, nit hoer glauben, Dan auf eÿn marck, Es het denn der antworter mith seÿner aigen hant In des clager puch geschriben, So ist eÿ czu glauben, Eÿ seÿ vmb vil ader wenig.”

korabeli német jogtörténet egyik meghatározó jelentőségű tankönyvében is.⁸⁴ Hans Planitz bár ezt a nézetet elutasította, indokolásában azonban nem ment túl terminológiai kérdéseken.⁸⁵ Wilhelm Ebel a városi jogot a közönséges jog továbbfejlesztett változataként kezelte, de az eredeti tézis az ebeli megfogalmazásban már más színezetet nyert: a városi jog a közönséges, tartományi jog oldalhajtásaként értelmezhető (Scitentrieb der landrechtlichen Welt) — vélte Ebel.⁸⁶ A városi jog, mint a közép-európai jogi kultúra más intézményei is a közönséges jogból nőttek ki, s tézisént a szász-tükör magdeburgi jogot s további jogi feljegyzéseket meghatározó jelentőségével indokolta.⁸⁷

Az ebeli tézisére válaszolva fejtette ki Gerhard Dilcher erre vonatkozó nézeteit a német jogtörténeti kongresszuson 1988-ban, mely a Savigny Zeitschriftban az alábbi allegorikus címmel jelent meg: „Hell, verständig, für die Gegenwart sorgend, die Zukunft bedenkend” („Világos, érthető, gondoskodván a jelenről, gondolván a jövőre”).⁸⁸ Dilcher szerint a városi jog teljesen más alapokon nyugszik, mint a közönséges tartományi jog, a városi jog mintegy kiemelkedik közönséges jogi környezetéből. A városi jog normáira, azok újszerűségére nem találunk példát a korábbi közönséges jogi jogforrásokban. Ezzel összefüggésben értelmezhető az új jogterületek megjelenése, melyek először szintén városi viszonyok között nyertek teret, s a városi jogra vezethetők vissza. Ilyen területként nevesítette például a kereskedelmi jogot. A közönséges jogtól való radikális különbözőséget jelzi az a városi viszonyok között végbemenő folyamat is, mely a magánjogi és a közjogi jogviszonyok elválását eredményezte. Ezzel szemben a Landrechtben meghatározó jelentőséggel bírtak a jogsértések, s a jogsértésekre válaszoló közösségi reakciónak, a bosszúfajtáknak a szabályai, melyben a magánjog és a közjog egységét figyelhetjük meg.

83 E nézetek áttógó kritikájára l. *Dilcher, Gerhard*: „Hell, verständig, für die Gegenwart sorgend, die Zukunft bedenkend”. Zur Stellung und Rolle der mittelalterlichen deutschen Stadtrechte in einer europäischen Rechtsgeschichte. In: ZRG GA, 106. (1989) (a továbbiakban *Dilcher*, 1989.) 12-17. p.

84 *Schröder, Richard – Künßberg, Eberhard* v.: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. 7. kiad. Berlin/Leipzig, 1932. 741. p.

85 *Planitz*, 1980. 332. p.

86 *Ebel*, 1966. 242. p. és *Ebel*, 1958. 1. p.

87 Ennek a nézetnek a kritikájára l. *Dilcher*, 1973. 12-32. p. Uő, 1989. 12-45. p.

88 *Dilcher*, 1989. 12-45. p.

A városi jog–közönséges jog viszonylatában értelmezhető továbbá az a különbség, mely a hierarchikus–feudális tulajdonviszony s a polgári jogrend között húzódik: Az egyik oldalon a hierarchikus struktúrára s személyes jogviszonyokra épülő hűbéri jogi birtokviszonyok állnak, s a normákat a személyek jogi státuszát tükröző hatalmi viszonyok hatják át. A városi tulajdonviszonyokban viszont már mutatkoznak a hatalmi viszonyoktól független, modern tulajdoni formák első jelei.⁸⁹ Ezzel összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy a forgalomképes tulajdon megjelenése is a városi joghoz kötődik. A fenti megközelítési mód a magyar jogtörténeti irodalomban a városi jog–országos jog kapcsolataként értelmezhető, s arra hívja fel a figyelmet, hogy a városi jogkönyvek anyaga nem vizsgálható önmagában, elszakítva az országos jog kialakulásától.

A városi jog–közönséges jog problematikája kapcsán röviden utalnánk a városi jogi intézményrendszer kettős funkciójára, melyet Dilcher szemléletes módon egy Janus-fejhez hasonlított.⁹⁰ A városi jogintézmények, s ez képezi a Janus-fej egyik oldalát, a nemesi jog által meghatározott külső jogrendtől való elhatárolódást testesítik meg, másik oldalukat viszont a városi jogrendjének a szabályozása képezi. Így a városi jogkönyvek klasszikus városjogi normái is ennek a kettős jellegnek a tükrében értelmezendők.

VIII. A városi jogforrások értelmezéséhez

A városi jog tradicionális rendként értelmezhető, melynek megjelenése a településfejlődés meghatározott fokához kötődik. A városi jog vizsgálatának központi kérdését, mint arra a bevezetőben utaltunk, a jelenség fejlődési ívének a jogfejlődés társadalmi háttérében való felvázolása képezi. A forráselemzés tehát nem szorítkozhat az egyes jelenségek történelmi környezetükből való kiragadására, s történeti–dogmatikai módszerek kizárólagos alkalmazására, hiszen a városi jog feljegyzése is a városfejlődés egy adott szakaszának jelenségeként értelmezhető.

A városi jogok forrásainak vizsgálatánál kiindulópontként érdemes átgondolni, hogy milyen szerepet játszott a jog az adott város életében. Mivel a jogi normák a felmerülő problémákra adott válaszként ragadhatók meg, a forráselemzéssel a jogfejlődés tükrében a városi együttélési viszonyoknak azt a területét ismerhetjük meg, melyek feltétlenül normatív parancsokat igényeltek. A városi jog mint normarendszer értelmezésénél felmerül továbbá a kérdés, hogy mely szabályok nyertek írás-

89 Uo. 26–29. p.

90 Uo. 22. p.

beli rögzítést, s hogy az írásban rögzített normákról honnan lehet ismereteket szerezni.

A városi jog a hagyomány által megalapozott sajátos jogrendként is értelmezhető, melynek normái kezdetben szóbeli átörökítés útján határozták meg a városlakók életét. A szóbeli jogi tradíciókról az írásbeliségre való áttérés⁹¹ folyamatában, melynek kezdeteként az európai fejlődés tükrében a XII. századot jelölhetjük meg, különös jelentőséggel bírt a városi normák feljegyzése. A városi normák egy része idővel privilégiumban, városi statútumban, másik város számára közölt „jogi iránymutatásokban”, illetve szerződéshez hasonló megállapodásokban nyert írásbeli, rögzített formát; összességében véve azonban a városi jog első évszázadait a szóbeli átörökítés határozta meg. A városi jog átfogó feljegyzése a magyar jogtörténetben a XIV–XV. századra tehető, s a jogkönyvek sorában a XV. század elején feljegyzett Budai Jogkönyvön kívül kiemelhetjük Zsolna város jogkönyvét 1378-ból, a XV. század elején feljegyzett Pozsonyi Jogkönyvet, Selmecbánya 1466-ból való s Körmöcbánya 1492-as városi jogkönyveit. A városi jogi feljegyzések időben megelőzték a közönséges jog átfogó rögzítését.⁹² Jogi vonatkozásban is értelmezhető tehát a fentiekben ismertetett Hattenhaueri tézis, miszerint a város a középkori fejlődés egyik hajtóerejét jelentette.⁹³

A városi jog forrásainak, különösen a városi jogkönyvek feldolgozása során a joganyag kialakulására s forrásbeli kapcsolataira érdemes különös figyelmet fordítani, a jogi rendelkezések tartalma vagy a joganyag jogágak szerinti dogmatörténeti megismerése a kiindulási alapot jelentheti a fent jelzett kutatási feladatok elvégzésében. Ez a megközelítési mód azért is fontos, mert a városjogok egyedi normái városonként eltérőek voltak, s tartalmuk az adott város jogállásától függött. Az egyedi szabályok dogmatikai elemzése során statikus képet kapnánk az adott városról, mely kevés ismeretanyaggal rendelkezik,⁹⁴ ezért szerencsésebb a városi jogkönyvek feldolgozásánál a városi jog rétegződésének kérdését a kutatás középpontjába állítani.

A városi jog forrásainak, rétegeinek nevesítése a korabeli városi jogi irodalomban is nyomon követhető, a bevezetőben idézett gondolat ennek pregnáns példája.

91 A magyar jogfejlődésre vonatkozóan röviden utalnánk az oklevélkiállítás hiteleshelyi gyakorlatára I. *Eckhart Ferenc*: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 9. (kiegészítő kötet) (1915) 395–555. p.

92 *Bónis György*: Középkori jogunk elemei. Bp., 1972. 141–233. p.

93 *Hattenhauer, H.*: i. m. 208. p.

94 *Kidding, Sándor P.*: Is townlaw law? In: Wuppertal Law Review, 6. (1995) 17. sz. 7–8. p.

A Budai Jogkönyv szerzője művének kezdetén a középkori jogkönyvek hagyományainak megfelelően nevesítette a Jogkönyv forrásait. Legfontosabb forrásként jelölte meg a szerző az ún. Handfesteket, azaz a *királyi privilégiumokat*, s utalt a szabadságlevelek város jogállását meghatározó szerepére.⁹⁵ A városi jog legkorábbi rétegének számító királyi privilégiumlevelek rendelkezései a városi jog külső keretét alkotják. A városi jog fejlődése során a szokásjogi jogrend ugyanis a privilégiumi rendelkezések keretén belül hozta létre sajátos normáit. További réteggént nevesítette a szerző a városi bírói fórum *ítéleteit* és a városi *jogszokásokat*. Ezenkívül utalt a bevezetőben a magdeburgi joggal való összefüggésre, ami azonban egy egészen más problémakört vetít elénk.⁹⁶ Az említett forrásokon kívül azonban a városi jognak további rétegeit is nevesíthetjük.

Előként említenénk a *hospes-szokásokat*, melyek a királyi privilégiumokon keresztül, közvetlen módon befolyásolták a városi jog alakulását, s a városjogok legkorábbi forrásaként tarthatók számon. A királyi kiváltságlevelekben nem rögzített telepesszokások a városi jogban szóbeli hagyományozás útján éltek tovább. A telepesszabadságoknak ez a meghatározó szerepe adja a közép-kelet-európai városi jog fejlődésének egyik specifikumát. A városi jog az *országos jog* környezetében, abból kiemelkedve létezett és azzal kölcsönhatásban fejlődött. Különösen a városi jogkönyvek feljegyzése során kell számolnunk a *királyi törvényhozás* hatásával, mivel a dekrétumok rendelkezései a városi szokásjog közvetítésén keresztül, de közvetlenül is alakították a városi jogot. A budai jog feljegyzése szempontjából különös jelentőséggel bírt Zsigmond városi törvénye.⁹⁷

A városi jog fejlődésében a törvényi rendelkezések mellett viszonylag késői réteggént jelennek meg a városi jogalkotás termékei, a *statútumok* (Satzung, Einung). Ezek a városi testületek által alkotott szabályok hoztak mobilitást a statikus középkori jogrendbe, s eredményezték a városi jog megújulását. Érvényesülési alapjukat a polgárság megegyezése adta, mivel a közösség tagjai az összetartozás megerősítésével a normák megtartására is fogadalmat tettek.⁹⁸ A fogada-

95 OS I: „[...] Vnd ist geschriben nach allen ausgesprochen vrtailen vnd nach gueterr löblicher gewohnhait, Vnd allermaisten nach sag hantfestlicherr prieff, Damit dý selbe Ofenstat gestifft, gefreyet vnd pegabet wardenn ist von manigen künigen vnd fürsten des lands zu Vngeren.”

96 A Budai Jogkönyv forrásbeli kapcsolataira l. *Gönczi Katalin*: Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Stadtrechtsentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel von Ofen. Megjelenés alatt. (Frankfurt/M.)

97 Zsigmond király rendezte először törvényi szinten a városok jogállását 1405. évi I. dekrétumában.

98 *Ebel*, 1958.

lomtétel történhetett esküvel; a polgárságba való felvételt eredményező polgáreskü is ilyen gyökerekre vezethető vissza. A jogrend megtartására tett fogadalom idővel azonban eskühöz hasonló szimbólikus akaratnyilatkozatokban öltött testet, ebben az értelemben a budai bíró és a tanács hivatali évének leköszönése után a polgárközösség „köszönetnyilvánítása” is az alkotmányos rend megerősítését szolgálta.⁹⁹

A városok belső igazságszolgáltatása következtében ezek az érvényesüléseket, forrásukat tekintve különböző rétegek azonos szintre kerültek, s a városi bírói fórum ítélezési gyakorlata folytán egymással vegyültek. A városi jogkönyvben ezen rétegek ebben az elegyített formában nyertek rögzítést, s másodlagos joganyaggal egészültek ki. Ilyen járulékos joganyagként nevesíthetjük a szerző képzettségére visszavezethető római jogi, illetve kánonjogi normákat, a német jogkönyvek kompiláció útján bekerült szövegrészeit vagy a dunai kereskedelem közvetítette bécsi jogszokásokat.

A középkori magyar jogfejlődés kiemelkedő jelentőségű forrásait s azoknak az európai jogtörténet tükrében való értelmezését igyekeztünk ezzel az elméleti alapvetéssel a tudományos érdeklődés reflektortényébe állítani. A városjogi források feldolgozása nemcsak a várostörténet szempontjából bír jelentőséggel, hanem a magyar jogi kultúra európai gyökereit tekintve is kiemelkedő fontosságú.

99 OS 64: „[...] sullen zu sam treten dý ganz gmainder Stat, deütsch vnd vngerr vor dem Rathaus vnd süllen erwellen einen kündigen man, der sol den obgeschriben herren dangken in den warten: Lieben heren, wir dangken euch dyemüetiglich der grossen müe vnd gueten fleiss, dý ir dy vergangne zeit mit vns gehabt habet vnd wir pitten, ir vns wellet euch dy stat lassen peuolhen sein vnd wellet vns pewaren, als ir vns dý vergangen zeit piss herr habt gethan. Vnd wellet vns raten vnd helffen pedengken, wye wir dy stat hin fürr mügen pewaren nach anweisung alterr löblicherr gewonhait.”

**Katalin Gönczi: Die mittelalterliche Stadt aus rechtshistorischer Sicht.
Methodische Überlegungen zur Analyse des Stadtrechts**

Das ungarische mittelalterliche Stadtrecht gehört, abgesehen von Arbeiten unter dem Einfluß der historischen Rechtsschule, zu den unerforschten Gebieten der ungarischen Rechtsgeschichte. Damit seine Quellen mehr wissenschaftliche Aufmerksamkeit auf sich ziehen, werden einige methodische Überlegungen zur rechtshistorischen Analyse mittelalterlicher Stadtrechte vorgestellt.

Nach einem kurzen Überblick zum Forschungsstand wird eine Methodik erarbeitet, mit der sich Funktionen, Entwicklung und europäische Zusammenhänge der mittelalterlichen Stadt berücksichtigen lassen. Anhand der Erörterung der wichtigsten Grundlagen und Ergebnisse der modernen Stadtrechtswissenschaft werden die für die ungarische Stadtrechtsgeschichte anwendbaren Forschungsfragen aufgezeigt. Dargestellt werden u. a. die methodischen Ansätze von Max Weber (Idealtyp der mittelalterlichen okzidentalen Stadt), die Genossenschaftslehre von Otto v. Guericke, die rechtshistorischen Ansätze von Hans Planitz und Wilhelm Ebel und insbesondere die rechtshistorischen Aspekte des Stadtbegriffs nach Gerhard Dilcher. Auf die Frage der Wechselwirkung zwischen Stadt- und Landrecht wird ebenfalls eingegangen. Schließlich wird ein Modell speziell zur Analyse der ungarischen Stadtrechtsentwicklung vorgeschlagen, welches durch die Erfassung des Stadtrechts nach seinen Quellen und Schichten eine Alternative zur bisherigen Dogmengeschichte bietet.

Auf diesen methodischen Ansätzen beruhende Quellenanalysen sind nicht nur für die Stadtforschung, sondern im Hinblick auf die europäischen Wurzeln der ungarischen Rechtskultur auch allgemein von besonderer Bedeutung.